

MAGDALENA GÓRALSKA

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UW, Warszawa

ZWROT CYFROWY? ETNOGRAFICZNY TEREN BADAŃ W PERSPEKTYWIE POST-PANDEMICZNEJ

W niniejszym artykule rozważam, jaki wpływ na etnologię i antropologię kulturową miała popularyzacja etnografii cyfrowej w czasie pandemii koronawirusa w latach 2020–2022. W wielu miejscach na świecie, w tym i w Polsce, pandemiczne środki bezpieczeństwa mocno ograniczyły możliwość prowadzenia etnograficznych badań terenowych w dotychczasowej formie. Konieczność dostosowania się do nowych realiów często wiązała się z decyzją o ucyfrowieniu badań, z przeniesieniem ich w części lub w całości online na miesiące, a nawet i lata, do momentu zakończenia pandemii. Metody badawcze, które składają się na etnografię cyfrową, upowszechniły się, a technologia cyfrowa i jej wpływ na społeczeństwo znalazły się w centrum antropologicznego zainteresowania, także u badaczy i badaczek, którzy dotychczas nie zwracali na te zagadnienia uwagi.

Czy ucyfrowienie terenu badań w trakcie pandemii zostawiło trwałe ślad na metodzie badań etnograficznych? Próbuję odpowiedzieć na to pytanie, omawiając pandemiczne oraz postpandemiczne perspektywy metodologiczne w kontekście rozwoju etnografii cyfrowej na przestrzeni ostatnich dekad.

KIEDY ŚWIAT SIĘ ZATRZYMAŁ

Wczesną wiosną 2020 roku rządy wielu państw ogłosiły, na dłużej lub krócej, obostrzenia dotyczące przebywania w przestrzeni publicznej i kontaktów międzyludzkich. W Polsce, aby zminimalizować liczbę zakażeń, rząd najpierw zakazał organizacji masowych zgromadzeń, a później także, podczas kolejnych lockdownów, spotkań towarzyskich w gronie większym niż pięć osób (Długosz 2021). Wydano szereg zaleceń dotyczących przebywania w przestrzeni publicznej, w tym, m.in., nakaz zachowania dystansu 1,5 metra odległości między dwójką osób, o ile nie przynależą do jednego gospodarstwa domowego. Zamknięto szkoły, uniwersytety, obiekty sportowe, kina, kluby, biblioteki, a nawet, na pewien czas, zakazano wstępu do parków i lasów (Długosz 2021). Podczas gdy wiele miejsc pracy, w tym uczelnie,

z relatywną łatwością przestawiły się na tryb zdalny, badania etnograficzne czekała mała rewolucja. W wielu miejscach na świecie komisje etyczne zalecały (np. na IEiAK UW) prowadzenie badań terenowych w formach zdalnych aż do wiosny 2022 roku, a czasem wręcz to nakazywały (np. UCL 2020).

Kiedy minął szok pierwszych pandemicznych tygodni, międzynarodowa wspólnota antropologiczna połączyła siły, żeby opracować sposoby radzenia sobie z zaistniałą sytuacją. Wydaje się, że niewiele osób ze środowiska etnograficznego zdecydowało się zatrudnić „pomoc” na miejscu, w terenie, czyli lokalnego asystenta, który de facto przeprowadziłby badania terenowe za nie (Creese i in. 2023; Maciejewska-Mroczek, Radkowska-Walkowicz 2024; Nguyen i in. 2022). Pomijając kwestię kontrowersyjności takich badań, m.in. w zakresie ich autorstwa (Blissett 2024; Gupta 2014; Kawa 2022; Sanjek 1993), niewiele komisji etycznych zgodziłoby się na takie rozwiązanie ze względów bezpieczeństwa zdrowotnego (Marino i in. 2020).

Jedyną opcją, która na pewno nie narażała nikogo na zarażenie koronawirusem, było kontynuowanie badań z pomocą Internetu. Na London School of Economics prężnie działający kolektyw edukacyjny Digital Ethnography stworzył przepastną listę lektur dotyczących etnografii cyfrowej (Lupton 2022), a środowiskowe listy mailingowe, takie jak Anthropology Matters, stały się pośrednikiem dla ofert warsztatów metodologicznych z kategorii „badania w pandemii – zrób to sam”. Ja również dołączyłam do tego pomocowego, pospolitego ruszenia, publikując tekst pod tytułem „Anthropology from Home: Advice on Digital Ethnography for the Pandemic Times” w piśmie *Anthropology in Action* (Góralaska 2020), gdzie podzieliłam się swoim doświadczeniem prowadzenia etnografii cyfrowych. Metodologicznie rzecz biorąc, dla wielu badaczy i badaczek kontynuowanie badań etnograficznych w dobie pandemii było przede wszystkim nauką dostosowywania się (Gallinat 2023; Howlett 2022; Johnson 2022).

ANTROPOLOGIA Z DOMU. ETNOGRAFIA W DOBIE PANDEMII

Pandemiczne ucyfrowienie etnografii odbyło się według dwóch kluczy: (1) wywiadocentrycznie, lub (2) terenocentrycznie. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z badaniami, w których głównym źródłem wiedzy etnograficznej są wywiady. Teren badań ma tutaj znaczenie drugorzędne – najważniejsza jest rozmowa, a nie wspólne przebywanie i współprzeżywanie w określonym miejscu. Autorzy i autorki takich projektów część terenową odłożyli na bliżej nieokreślony koniec pandemii albo zupełnie z niej zrezygnowali. Wywiady przeniesiono w tryb zdalny, korzystając z komunikatorów takich jak Skype, Zoom czy Google Meet (Gionfriddo, Dadich 2023; Howlett 2022; Kobakhidze i in. 2021; Ostaszewska, Pietrusińska 2023; Żadkowska i in. 2022), ale też, w mniej formalnych relacjach, zaczęto korzystać z opcji videocall lub chatu w popularnych aplikacjach takich jak WhatsApp, Facebook Messenger czy WeChat (Marzi 2023; Narasimhan, Chittem, Purang 2021; Watson i Lupton 2022; Zani 2021). Wróciły do łask nawet wywiady telefoniczne, zwłaszcza jako sposób

kontaktowania się z osobami, które nie czują się komfortowo, rozmawiając przez Internet, lub które nie mają dostępu do Internetu ze względu na miejsce zamieszkania czy swoją sytuację ekonomiczną (Nvé Díaz San Francisco 2022; Serekoane i in. 2021).

Nawet jeśli w etnografiach wywiadocentrycznych stosunkowo łatwo było dostosować projekt do nowych warunków, zmiana metody prowadzenia badań nie pozostała bez wpływu na ich wyniki (Kim i in. 2023). Wśród badaczy i badaczek jakościowych istnieje względny konsens co do tego, że dynamika rozmów prowadzonych zdalnie różni się od tych prowadzonych bez pośrednictwa mediów (i nie w czasie pandemii, oczywiście) (Howlett 2022; Kobakhidze i in. 2021; Męćfal i in. 2024; Żadkowska i in. 2022). Także wiedza, którą wytwarzamy w trakcie rozmów toczonych przez Zooma z osobami uczestniczącymi w naszym badaniu, będzie się różnić od tej wytworzonej podczas rozmowy np. w parku. Nie są to jednak różnice, która koniecznie przekładają się na niższą jakość wywiadu pogłębionego przeprowadzonego online (Dolińska, Łuczaj, Kurek-Ochmańska 2022). Możliwość prowadzenia wywiadów zdalnie pozwoliła wielu badaczom i badaczkom utrzymać nawiązane wcześniej relacje terenowe i kontynuować badania (Podjed 2021).

Z kolei ucyfrowienie terenocentryczne miało miejsce w przypadku projektów, w których przeniesienie wywiadów online było rozwiązaniem niewystarczającym. W takich badaniach bycie w terenie stanowiło kluczowe narzędzie tworzenia wiedzy etnograficznej. Nie chcąc zaniechać ich realizacji, takie projekty ucyfrowiano dwójnasób: częściowo lub w pełni. Częściowe ucyfrowienie terenu badań polegało na rozszerzaniu jego granic o komponent online (Watson, Lupton 2022; Zani 2021). Część offline badania przesuwano wtedy w bliżej nieokreśloną, postpandemiczną przyszłość, ale z niej nie rezygnowano, jeśli była taka możliwość. Na przykład w swoich badaniach *smart homes* w Australii Ash Watson i Deborah Lupton dość szybko zdecydowały się kontynuować projekt za pomocą rozmów wideo (Watson, Lupton 2022). W lutym 2020 roku miały przeprowadzonych tylko 5 z 30 planowanych na ten rok obserwacji uczestniczących. Nie czekając na szansę spotkania swoich rozmówców i rozmówczyń na miejscu, badaczki użyły platformy Zoom, prosząc uczestników badania o wirtualne oprowadzenie po swoich domach.

Odminną strategię obrano w przypadku zabiegu pełnego ucyfrowienia terenu w badaniach, które były już zaplanowane, ale jeszcze nie weszły w fazę terenową przed wybuchem pandemii. W takich projektach ich autorzy i autorki decydowali się na pełne zmodyfikowanie ich pierwotnej koncepcji i przeniesienie terenu w całości do sieci, bazując na szacunkach, że pandemia i związane z nią obostrzenia mogą nam towarzyszyć nawet kolejne dwa lata (np. Gibson i in. 2024; Paupini, Teigen, Habib 2022). Taka zmiana była tym łatwiejsza, im bardziej ucyfrowiony sam z siebie był dany teren badań (Ahlin 2023; Watson, Lupton 2022). W przypadku nowych projektów badania projektowano tylko jako „etnografie na odległość”, przynajmniej w pierwszym oraz drugim roku pandemii, nie wiedząc, co przyniesie przyszłość, lub po prostu kierując się chęcią udokumentowania cyfrowej kreatywności i codzienności doby pandemii (Czarnecka 2022; Marzi 2023; Mukherjee 2022; Svašek 2023). Tutaj nasuwa się pytanie – czy każda pandemiczna „antropologia z domu” była także

etnografią cyfrową? Żeby odpowiedzieć na to pytanie, zarysuję historię tej metody, podkreślając złożoność stojących za nią założeń.

ETNOGRAFIE O SIECI, ETNOGRAFIE W SIECI, ETNOGRAFIE POPRZEZ SIEĆ

Etnografia cyfrowa należy do panteonu metod badań jakościowych od prawie 30 lat, choć do wybuchu pandemii pozostawała metodą niszową. Jej historia jest ściśle związana z historią ucyfrowiania się społeczeństw, a przede wszystkim z rosnącym dostępem do Internetu (Smith 1990).

Etnografie o sieci

Początkowo, w latach 80. i 90. XX wieku, jakościowe nauki społeczne, mimo pojawienia się w tym okresie koncepcji etnografii wielostanowiskowej (Marcus 1995), podchodziły ostrożnie czy wręcz zachowawczo do badania Internetu. W 1984 roku ukazała się pionierska praca Sherry Turkle *The Second Self*, w której badaczka stawia tezę, że komputer może być czymś więcej niż tylko narzędziem pracy, twierdząc, że maszyny te wpływają na to, jak myślimy i działamy.

Sherry Turkle prowadziła wywiady ze specjalistami od komputerów, zarówno zawodowcami, jak i hobbystami w różnym wieku, zadając pytania o rolę komputerów w ich życiu codziennym i dla ich tożsamości. Jako prekursorka pytała swoich rozmówców, co sądzą o wpływie tych maszyn na ich wyobrażenia o samych sobie i ich relacje z innymi. Wówczas komputery nie były aż tak „udomowione” jak dzisiaj (Hine 2015), więc jej wnioski odzwierciedlały ich dualistyczną pozycję w życiu rozmówców i rozmówczyń. Wciąż stanowiąc nowość, przynależały do świata zewnętrznego, publicznego, społecznego czy zawodowego, choć miały potencjał do stania się częścią tytułowego „ja” podczas prywatnego ich użycia. Jej praca przez przeszło dekadę była jedyną etnografią pochylającą się nad komputerami i Internetem w ich wczesnej formie.

Kolejni etnografowie i etnografki, którzy, jak Turkle, dostrzegli w Internecie nowy temat dla badań etnograficznych, koncentrowali się przede wszystkim na społecznym odbiorze tej nowej technologii (m.in. Shields 1996). Początkowo były to więc głównie *etnografie o sieci*, gdzie teren badań był w gruncie rzeczy offline, a wywiady i obserwacje prowadzono w domu użytkowników i użytkowniczek Internetu. Metodologicznie rzecz biorąc, badania takie nie wymagały odmiennego podejścia.

Etnografie w sieci

Z końcem lat 90. zaczęły pojawiać się bardziej innowacyjne metodologicznie *etnografie w sieci*. Internet zyskiwał na popularności, stając się stałym elementem

codzienności wielu swoich użytkowników, także w kontekstach pozazawodowych. Dotychczas funkcjonował przede wszystkim w wersji Sieć 1.0, czyli jako Internet w mało interaktywnej formie „tylko do czytania” (Poe 2011), w której nie było możliwości prowadzenia rozmów „live”, w czasie rzeczywistym, dostępne były jedynie opóźnione w czasie konwersacje na forach i przez e-mail. Odpowiadając na potrzeby internautów, w pierwszych latach XXI wieku platformy internetowe zostały wyposażone w nowe przestrzenie do dyskusji i socjalizacji, dając początek Web 2.0¹, znanej nam dzisiaj „sieci społecznej” (ang. *social web*)², opartej na treściach generowanych przez użytkowników i użytkowniczkę. „Martwe” strony Sieci 1.0 zostały zastąpione stronami z sekcją komentarzy, których najbardziej interaktywną formą były blogi. Upowszechniły się także czaty, czyli komunikatory internetowe do komunikacji natychmiastowej (ang. *instant messaging*), czy to jako funkcjonalność stron internetowych, czy jako niezależne programy do zainstalowania na komputerze (takie jak polskie GaduGadu, zał. 2000).

Niedługo później na scenę wkroczyły pierwsze media społecznościowe, takie jak MySpace (zał. 2003), Twitter (zał. 2004) czy Reddit (zał. 2005). W Sieci 2.0, z której wszyscy dziś korzystamy, internauci mogą wykorzystywać afordancje cyfrowej komunikacji na nowe sposoby. Mogą np. tworzyć oddolne repozytoria wiedzy, takie jak Wikipedia (zał. 2001), czy partyzanckie sieci dzielenia się plikami, w tym spiraconą muzyką i filmami, takie jak Napster (1999–2002) lub BitTorrent (zał. 2001). Wszystkie te technologiczne innowacje sprzyjały pojawieniu się nowych miejsc i sytuacji, w których ludzie mogli wchodzić ze sobą w interakcje, zwróciły więc w końcu uwagę szerszego grona badaczy i badaczek społecznych.

Nowatorstwo *etnografii w sieci* opierało się przede wszystkim na wyborze w pełni wirtualnego³ terenu badań, przy jednoczesnym, nieraz wręcz ostentacyjnym, użyciu klasycznych metod etnograficznych do jego zbadania. Taka praktyka badawcza stanowiła swego rodzaju manifest metodologiczny, strategię mającą na celu pokazanie, że Internet może być pełnoprawnym terenem dla badań etnograficznych. Tak samo jak „w offline”, badacze i badaczki wybierali konkretne *miejsca* online, w których ludzie wchodzić ze sobą w interakcje (Agre, Schuler 1997; Thomsen, Straubhaar, Bolyard 1998). Takie etnografie „wirtualnych społeczności” najpierw skupiały swoją uwagę na wczesnych portalach społecznościowych, takich jak np. fora internetowe, a później, po roku 2000, na mediach społecznościowych. Pionierską pracą w tym obszarze były badania Nancy K. Baym, prowadzone w pierwszej połowie lat 90. na forum poświęconym serialom telewizyjnym (1995; 2000). Baym codziennie prowadziła obserwację uczestniczącą, notując tematy poruszane na forum i sposoby dyskusowania o serialach, dodatkowo organizując wywiady i ankiety. Miała na celu

¹ Termin Web 2.0 został zdefiniowany przez Timothy’ego O’Reilly’ego, irlandzkiego teoretyka i praktyka Internetu, w 2005 roku (Allen 2013; O’Reilly 2010).

² Angielski termin *social web* został ukuty w 1993 roku przez Howarda Rheingolda, amerykańskiego badacza kultury Internetu (Rheingold 1993).

³ Popularna w tym okresie definicja świata wirtualnego opierała się na przeświadczeniu o jego silnej odrębności od „świata prawdziwego”, offline (Bainbridge 2010).

to, co każda inna etnografka – zrozumieć praktyki, normy i wartości konstytuujące badaną przez siebie grupę dyskusyjną.

W tym okresie, na przełomie tysiącleci, z antropologii kulturowej, poprzez *etnografię w sieci* zaczęła wyłaniać się antropologia cyfrowa lub cyberantropologia jako pełnoprawna subdyscyplina zajmująca się badaniem Internetu, odrębna od antropologii mediów (Horst, Miller 2012). W jej obrębie wyróżnia się dwa główne nurty prowadzenia badań, oba opierające się na obserwacji uczestniczącej i wywiadach, ale inaczej definiujące teren. Pierwszy nurt cyfrowej antropologii to etnografie „jednomiejscowe”, wywodzące się z pionierskich projektów badawczych lat 90., w których teren badań przywiązany jest do jednej, określonej cyfrowej przestrzeni. W tym nurcie rozwinęła się etnografia wirtualna, którą opisała dokładnie Christine Hine w książce *Virtual Ethnography* (2000), definiując ją jako „etnografię adaptacyjną, która dostosowuje się do warunków, w jakich się znalazła (s. 65).

Drugi nurt w antropologii cyfrowej zrodził się z rosnącej popularności etnografii wielostanowiskowej, która zwróciła naszą antropologiczną uwagę na to, że wiele zjawisk społecznych i kulturowych nie jest przypisanych do jednego miejsca, a relacje międzyludzkie są sieciowe i płynne (Marcus 1995). Wraz z upowszechnieniem się idei za nią stojących dostrzeżono, że Internet jako teren badań jest z natury wielostanowiskowy, ponieważ pomaga się ze sobą skomunikować osobom, które przebywają fizycznie w różnych miejscach. W tym sensie podział na rzeczywistość offline i online jest w gruncie rzeczy nieadekwatny (Beaulieu 2004; Coleman 2010).

W 2001 roku ukazała się książka *The Internet: An Ethnographic Approach* autorstwa Daniela Millera i Dona Slatera, która stanowiła kamień milowy w rozwoju wielostanowiskowych badań Internetu. Do tej pory antropolodzy i antropolożki za pomocą etnografii cyfrowej badali przede wszystkim to, co się dzieje w Internecie, a antropologia cyfrowa była de facto antropologią o Internecie. Używając podstawowych metod etnograficznych, Miller i Slater wykazali, że Internet w swojej istocie składa się z szeregu różnych technologii, które ludzie używają „w różnych miejscach w prawdziwym świecie [ang. *in real-world locations*]” (2001, s. 1), takich jak np. kafejki internetowe i place zabaw, ale też fora i chatroomy online, w których może odbywać się zapośredniczona przez technologie towarzyskość (ang. *sociality*).

Kolejna dekada przyniosła wiele ciekawych i znaczących prac w nurcie zarówno jednostanowiskowego, jak i wielostanowiskowego terenu badań w antropologii cyfrowej. W pierwszej dekadzie XXI wieku ukazało się wiele publikacji obszernie dokumentujących postępujące uspołecznienie Internetu oraz jego popularyzację w skali globalnej. Do ważniejszych tytułów z tego okresu należy książka Marii Bakardjiev *Internet Society: The Internet in Everyday Life* (2005), w której badaczka pochyla się nad udomowieniem Internetu, dosłownym i metaforycznym, oraz praca Toma Boellstorffa *Coming of Age in Second Life: An Anthropologist Explores the Virtual Human* (2008), w której autor opisuje swoje badania prowadzone w wirtualnym, równoległym świecie Second Life. Wiele uwagi poświęcono również badaniu procesów społecznych i wydarzeń politycznych, w których katalizatorem działań były media społecznościowe (Juris 2008; Miller 2011; Postill, Pink 2012). Badania te rezonowały, m.in.,

z ówczesnym szerokim zainteresowaniem ruchami społecznymi i przemianami sfery publicznej (Castells 2007; 2013; Della Porta, Tarrow 2005; Papacharissi 2002).

Inne projekty etnograficzne skupiały się na skutkach cyfryzacji w różnych obszarach życia społecznego, takich jak nauka i edukacja (Hine 2006), dziennikarstwo (Boyer 2013) czy migracja (Dekker, Engbersen 2014; Madianou, Miller 2013). Także na naszym rodzimym podwórku zaczęły ukazywać się pierwsze cyfrowe etnografie. Wspomnieć tu należy pracę Piotra Cichockiego poświęconą nieistniejącemu już serwisowi Grono.net (2012), medium społecznościowemu znanemu jako „polski Facebook”, który działał w latach 2004–2012, czy pracę Dariusza Jemielniaka poświęconą Wikipedii jako społeczności otwartej współpracy (2013).

Z powodu rosnącej liczby etnografii o Internecie aplikowanie klasycznych metod etnograficznych do jego zbadania stało się wkrótce przedmiotem gorącej debaty, która skupiała się wokół pytania o „prawdziwość” wirtualnej rzeczywistości, a więc i adekwatność użycia etnografii do jej badania. Głosy krytyki zwracały uwagę przede wszystkim „na ubogość internetowych interakcji w porównaniu do bogactwa tych, które mają miejsce [fizycznie] twarzą w twarz” (Hine 2000, s. 259). Tym, czego brakuje, jest tutaj, bez wątpienia, doświadczenie bycia w terenie, który można czuć pod stopami, odbierać ciałem, fizycznie (Sunderland 1999). Mimo że cyfrowej komunikacji także doświadczamy naszymi ciałami, jest to zgoła inne doświadczenie. Nie jesteśmy w stanie przez Internet zobaczyć tych fizycznych, niewerbalnych i nietekstowych reakcji uczestników i uczestniczek badania na to, co się dzieje na gorąco, np. podczas zagorzałej dyskusji na forum.

Ostatecznie sceptycyzm wielu badaczy i badaczek utonął w wartkim nurcie ucyfrowiania się społeczeństw. Dla wielu etnografów i etnografek stało się jasne, także przez ich własne doświadczenie Internetu, że aktywność internetowa jego użytkowników i użytkowniczek jest głęboko osadzona w świecie „rzeczywistym”, a nie w oddzielnym, równoległym świecie „wirtualnym”. Jest więc tak samo wartościowa i godna bycia zbadaną metodami etnograficznymi jak inne sfery życia człowieka, a Internet może być pełnoprawnym terenem badań (Hine 2015). Jednocześnie w naukach społecznych zaczęto coraz bardziej dostrzegać i metodologicznie uwzględniać jego odmienność. Sieć nie jest neutralnym medium komunikacji, a jej afordancje wpływają bezpośrednio lub pośrednio na to, jak i jakie relacje są przez nią zawierane. Innowacje technologiczne, w tym pojawienie się kamerek do rozmów wideo, a później smartfonów, jeszcze bardziej uwypukliły skalę ich społecznego wpływu.

Etnografie poprzez sieć

W 2007 roku Apple przedstawiło światu iPhone’a, a rok później swojego pierwszego smartfona wypuścił Samsung. W kolejnych latach telefony z interaktywnym ekranem dotykowym, umożliwiające relatywnie wygodny dostęp do Internetu, błyskawicznie zdominowały rynek telefonii komórkowej, wypierając modele z przyciskami. Ekran telefonu stał się jego najważniejszym komponentem, dając początek małej rewolucji

w naszej internetowej komunikacji. Tekst, dotychczas kluczowy element naszej obecności online, musiał ustąpić miejsce audiowizualności. Telefony z aparatem były dostępne w sprzedaży już od 1997 roku, ale dopiero pojawienie się na rynku robiących zdjęcia smartfonów masowo zmieniło dynamikę naszych internetowych interakcji (Pink i in. 2016). Media społecznościowe, takie jak Facebook, Grono.net czy Nasza Klasa, które bazowały na relacjach zawieranych przez nas poza Internetem, a nie jak np. Twitter czy fora internetowe tworzące przestrzeń do poznawania nowych osób stricte online, charakteryzowała unikatowa zdjęciocentryczność. Kiedy telefon z aparatem stał się normą po 2010 roku, social media zalała fala zdjęć, a później wideo dokumentujących nasze towarzyskie spotkania czy wycieczki. Wraz z pojawieniem się aparatu przedniego, którym najpierw mogliśmy wygodnie robić sobie autoportrety, a później nagrywać video-blogi i dzwonić z opcją wideo, spontaniczne dzielenie się codziennością – zdjęciami posiłków, stylizacji, śmiesznych sytuacji – stało się normą w mediach społecznościowych, tak jak i bycie w stałym internetowym kontakcie z bliskimi (Pols 2012).

Skok globalnego ucyfrowienia społeczeństw, w tym wzrost tak zwanej cyfrowej biegłości⁴ w ciągu ostatnich 15 lat jest bezpośrednio związany z upowszechnieniem dostępu do internetu mobilnego w telefonach komórkowych (Dobson, Wilinsky 2009; Napoli, Obar 2014). Jako wielofunkcyjne narzędzia smartfony stanowią dziś podstawę naszej codziennej relacji z Internetem i klucz do zrozumienia sposobów, w jakie przeżywamy online (Madianou 2014). W oczach badaczy i badaczek Internet u progu drugiej dekady XXI wieku stał się multimodalny, osadzony (ang. *embedded*), ucieleśniony (ang. *embodied*) oraz codzienny (ang. *everyday*) (Hine 2015). Jako teren badań jest dynamiczny i zmienny, a badający go etnografowie i etnografki muszą wykazywać się elastycznością, pomysłowością i gotowością do prowadzenia rozmów czy obserwacji w najmniej spodziewanych momentach czy o różnych porach dnia i nocy (Góralaska 2020). I dlatego warto odnotować, że telefony komórkowe, a zwłaszcza smartfony, stały się także dla etnografów i etnografek nieopisanym ułatwieniem w pracy terenowej. Standardowy smartfon ma dziś wbudowany przyzwoity dyktafon oraz aparat z opcją nagrywania wideo, a także możliwość automatycznego, natychmiastowego tworzenia kopii zapasowej w internetowej chmurze. Jako taki jest kluczem do ostatniej z form etnografii, która wchodzi w bliską relację z Internetem. Tym sposobem, od etnografii o sieci, poprzez etnografię w sieci, dochodzimy do *etnografii poprzez sieć*.

W przypadku etnografii poprzez sieć mamy do czynienia z pewną skalą. Z jednej strony, obecność smartfonu jako stałego elementu codzienności naszej i naszych rozmówców sprawia, że każde badanie terenowe jest dziś ucyfrowione choćby w minimalnym stopniu. Nasz kontakt z uczestnikami badania ma często miejsce za pośrednictwem Internetu, np. kiedy umawiamy się na wywiad, dzielimy się

⁴ Cyfrowa biegłość (ang. *digital literacy*) to termin używany do określania umiejętności korzystania z technologii cyfrowych (Dobson, Wilinsky 2009). Jej przeciwieństwem jest *digital illiteracy*, który na polski można przetłumaczyć jako cyfrowy analfabetyzm.

zdjęciami terenu badań za pomocą któregoś z komunikatorów czy dodajemy się z naszymi rozmówcami do znajomych na Facebooku. Takie etnografie poprzez sieć nie są konieczne etnografiami cyfrowymi, tak jak są nimi etnografie w sieci, a ich teren badań nie jest koniecznie cyfrowy, a raczej ucyfrowiony.

Z drugiej strony, etnografie poprzez sieć mogą przyjąć formę bardziej radykalną metodologicznie. W internetowej współczesności obserwacja uczestnicząca to nie tylko wielokrotne lub długie bycie w określonych miejscach, ale też bycie świadkiem terenowych wydarzeń (ang. *field events*). Wydarzenia terenowe to „wszelkie sytuacje o znaczeniu etnograficznym, mające miejsce między etnografami, uczestnikami badania i technologiami” (Ahlin, Li 2019, s. 18), które możemy udokumentować multimodalnie, nie tylko notatkami terenowymi, ale również nagraniami dźwięków, zdjęciami, zrzutami ekranu czy filmikami, i to nie tylko my sami. Możemy poprosić uczestników naszego badania o dokumentowanie rzeczywistości wokół nich lub pokazywanie nam rzeczy i miejsc w trakcie rozmowy wideo. Może to być zabieg bardzo wartościowy badawczo – są nam pokazywane inne rzeczy niż te, na które sami zwrócilibyśmy uwagę, będąc w terenie (Watson, Lupton 2022). Co więcej, taka forma badania może pozwolić na większy udział jego uczestników w procesie badawczym (Marzi 2023).

Nowe ujęcia internetowej metodologii dalej powstają, aby nadać za rozwojem technologii komunikacyjnych. Wśród nich są m.in. „apkografia” (ang. *appnography*), czyli etnografia aplikacji mobilnych (Cousineau, Oakes, Johnson 2019), oraz czatografia (ang. *chatography*), etnografia opierająca się na rozmowach na komunikatorach internetowych (Käihkö 2020; Seta 2018). Ta druga to spadkobierczyni wywiadów prowadzonych przez e-maila (Man, Stewart 2002), mająca zastosowanie w badaniach, w których rozmówcy pragną zachować swoją tożsamość w sekrecie, lub w etnografii wielostanowiskowej, gdzie wszystkie osoby uczestniczące w badaniu znajdują się podczas niego w różnych miejscach.

Jeśli uznać, że pierwszą w pełni cyfrową etnografią były badania forum dyskusyjnego Nancy K. Baym, to etnograficzne próby badania Internetu liczą już sobie prawie 30 lat. Cyberetnografia (Escobar 1994), etnografia wirtualna (Hine 2000), internetowa (Miller, Slater 2001), konektywna (Hine 2007), sieciowa (Burrell 2009), netnografia (Kozinets 2010), etnografia światów wirtualnych (Boellstorff 2012) czy etnografia rozszerzona (Beneito-Montagut 2011) to tylko kilka z wielu nazw, jakich używa się do opisanego tego, co badacze i badaczki robią w sieci i za jej pomocą.

Nie każda etnografia o Internecie używa do jego zbadania metod etnografii cyfrowej. Również nie każdy ucyfrowiony teren badań wymaga zaprzęgnięcia do pracy cyfrowych praktyk badawczych. Zatem czy każda pandemiczna „antropologia z domu” była również etnografią cyfrową? Zaryzykowałabym stwierdzenie, że tak, była, nawet jeśli nie była etnografią *o sieci czy w sieci*, a tylko *poprzez sieć*.

POSTPANDEMIUM. ZWROT CYFROWY?

„To będzie koniec świata, jaki znamy!” Takie opinie słychać było z ust przeróżnych komentatorów życia publicznego, w tym i badaczy społecznych, w pierwszych miesiącach globalnej pandemii (Adams, Nading 2020; Higgins, Martin, Vesperi 2020; Manderson, Burke, Wahlberg 2021). Mimo skali tego historycznego wydarzenia nie ziściły się ani apokaliptyczne wizje schyłku cywilizacji, ani pełne nadziei przepowiednie rewolucyjnej zmiany, którą miał wywołać pandemiczny kryzys. Nie spełniły się również proroctwa nieco mniejszej skali, a mianowicie te dotyczące trwałej szkody, jaką etnografii miało wyrządzić jej pandemiczne ucyfrowienie (Podjed 2021). Obawy te dotyczyły przede wszystkim utraty wyjątkowej pozycji, jaką w badaniach jakościowych zajmują badania terenowe, a zwłaszcza te oparte na długotrwałej obserwacji uczestniczącej i głębokim zanurzeniu w teren (Arya, Henn 2021). Ja sama w kularowych rozmowach, które prowadziłam z kolegami i koleżankami po fachu, słyszałam niezliczone głosy wyrażające obawę o przyszłość naszej dyscypliny, zwłaszcza w kontekście finansowania badań etnograficznych.

Dziś, ponad dwa lata od ogłoszenia końca pandemii, możemy z dużą dozą pewności stwierdzić, że nic takiego nie nastąpiło. Ani środowisko akademickie, ani grantodawcy nie przestali dostrzegać wartości, jakie płyną z prowadzenia etnograficznych badań terenowych poza Internetem. Wręcz przeciwnie, zaryzykowałabym stwierdzenie, że uznanie dla jakościowych nauk społecznych wzrosło. Wynikać to może z faktu, iż zarówno antropologia, jak i socjologia stanęły na wysokości zadania, biorąc się natychmiast za badanie społecznych, kulturowych, politycznych czy ekonomicznych skutków pandemii (np. Bolsen, Palm, Kingsland 2020; Costa 2024; Czarnecka 2022; Kim i in. 2023). A może większe znaczenie miało tutaj doświadczenie pandemicznej izolacji, wspólne nam wszystkim? Być może to właśnie lockdowny były tym czynnikiem, który przypomniał nam o wartości, jaką mają kontakty międzyludzkie, kiedy nie są zapośredniczone przez media. Jedna rzecz jest pewna – ówczesne realia zmusiły wielu badaczy i wiele badaczek do zgłębienia tajników etnografii cyfrowej w ramach poszukiwań metodologicznych alternatyw w okresie pandemii (Walsh, Khan, Ferazzoli 2022). Etnografowie i etnografki przeszli samych siebie, wyciskając ze swojej badawczej kreatywności co tylko mogli, aby wytworzyć adekwatne do sytuacji sposoby prowadzenia badań (Kaufmann, Peil, Bork-Hüffer 2021; Schulte-Römer, Gesing 2023; Zani 2021). Wśród innowacji szczególnie wartych odnotowania znajduje się metoda zdalnego wideo uczestniczącego (ang. *participatory video*, PV), opracowana przez Sonję Marzi (2023). Pomysł ten opiera się na włączeniu w tworzenie wiedzy etnograficznej uczestniczek badania, które za pomocą telefonów skrupulatnie dokumentują na wideo swoją codzienność.

W trakcie pandemii głębszą refleksją objęto również sam charakter metod etnograficznych, zwracając uwagę na ich wrodzoną elastyczność i opowiadając się za większym przyzwoleniem na badawcze improwizacje (Paupini, Teigen, Habib 2022; Svašek 2023). Także w efekcie metodologicznych namysłów poddano krytyce np. wciąż dominujący model prowadzenia badań terenowych długoterminowo i w jednym

miejscu (Eggeling 2023) czy bezrefleksyjne podejście do prowadzenia wywiadów online w dobie pandemii (Howlett 2022; Konken, Howlett 2023), oraz, szerzej, budowania relacji etnograficznych zdalnie (Kim i in. 2023; Loughran, Mahoney, Payling 2022; Surmiak, Bielska, Kalinowska 2022). Etnografia przetrwała COVID-19, ale covidowe realia zostawiły na niej swój ślad. Co się zmieniło? Czy nasze pandemiczne zmagania z różnymi formami cyfrowości trwale zmieniły naszą dyscyplinę i metody, których używamy?

Wydaje mi się, że odpowiedź na to drugie pytanie może być tylko twierdząca. Ośmielę się nawet stwierdzić, że w trakcie pandemii koronawirusa w jakościowych naukach społecznych nastąpił cichy zwrot cyfrowy. Skokowe, szerokie ucyfrowienie rzeczywistości społecznej w trakcie pandemii zauważalnie ją zmieniło. Oczywiście, dalekosiężne skutki tych zmian jeszcze przyjdzie nam poznać, ale wnioski płynące z badań prowadzonych w trakcie pandemii zdają się wspierać tę tezę (Amankwah-Amoah i in. 2021; Faraj, Renno, Bhardwaj 2021; Sideri, Kapetanaki 2022). Pandemia umocniła znaczenie Internetu w życiu wielu ludzi na całym świecie, a co za tym idzie, jego znaczenie w naszych terenach i tematach badań. Wszakże, „nie istnieje inny przepis na etnografię, poza tym, że należy otwarcie i refleksyjnie podążać za terenem, jego specyfiką i żyjącymi tam ludźmi” (Wierciński 2020, s. 102).

Ponadto doświadczenie izolacji i obostrzeń w trakcie pandemii uzmysłowiło samym badaczom i badaczkom społecznym istniejącą już skalę ucyfrowienia społeczeństw. Dotychczas często niewidzialny, przezroczysty Internet zmaterializował się nagle w antropologicznej refleksji, mimo że od lat był elementem prywatnej codzienności wielu z nas. W postpandemicznej etnografii praktyki badawcze takie jak rozmowy na czacie z wieloma osobami naraz, wywiady online czy wymiana głosówek z rozmówcami nie budzą już oburzenia czy nawet zdziwienia, są natomiast przedmiotem namysłu. Etnograficznie rzecz biorąc, warto odnotować nawet najmniejszą rolę (już nie tak) nowych mediów w naszej praktyce badawczej. Przezroczystość Internetu, wynikająca z powszechności jego użycia, może skutkować bagatelizowaniem jego roli w kształtowaniu współczesnych relacji międzyludzkich, a w rezultacie utrudniać nam ich pełne zrozumienie. Myślę, że przed wybuchem pandemii tak właśnie było.

Zmiana, która jest sednem postpandemicznego zwrotu cyfrowego w jakościowych naukach społecznych, to przede wszystkim względny konsensus co do roli, jaką odgrywa Internet we współczesności (Hine 2017). Współczesne, postpandemiczne etnografie nie tylko nie ignorują (już) obecności mediów cyfrowych w swoich terenach badań, ale coraz częściej zawierają komponent internetowy. Odzwierciedla tę zmianę m.in. popularność koncepcji takich jak etnografia hybrydowa czy etnografia patchworkowa, choć ja nie jestem zwolenniczką użycia żadnej z nich w odniesieniu do etnografii cyfrowej. Oba terminy sugerują strategie powstałe z połączenia oddzielnych, odmiennych od siebie metod prowadzenia badań (Günel, Watanabe 2024; Przybylski 2021). Takie nazewnictwo sugeruje fundamentalną metodologiczną odmienną etnografii o sieci, w sieci i poprzez sieć, od badań etnograficznych prowadzonych w innych miejscach i na inne tematy. W niniejszym artykule starałam się pokazać, że takie etnografie aż tak nie różnią się od tych „klasycznych”. Obserwacje

uczestniczące czy wywiady pogłębione w etnografii cyfrowej opierają się na tych samych zasadach i paradygmatach co etnografie niecyfrowe. Faktycznie, współczesne ucyfrowienie rzeczywistości społecznej jest źródłem innowacji w badaniach jakościowych. Nie zmienia to jednak faktu, że do jego zbadania nadal możemy po prostu użyć etnografii, uniwersalnej praktyki badawczej.

LITERATURA

- Adams Vincanne, Nading Alex 2020, Medical Anthropology in the Time of COVID-19, *Medical Anthropology Quarterly*, vol. 34, nr 4, s. 461–466.
- Agre, Philip E., Schuler Douglas 1997, *Reinventing Technology, Rediscovering Community: Critical Explorations of Computing as a Social Practice*, Bloomsbury Publishing, Los Angeles.
- Ahlin Tanja 2023, *Calling Family: Digital Technologies and the Making of Transnational Care Collectives*, Rutgers University Press, New Brunswick.
- Ahlin Tanja, Li Fangfang 2019, From Field Sites to Field Events, *Medicine Anthropology Theory*, vol. 6, nr 2, s. 1–24.
- Allen Matthew 2013, What Was Web 2.0? Versions as the Dominant Mode of Internet History, *New Media & Society*, vol. 15, nr 2, s. 260–275.
- Amankwah-Amoah Joseph, Khan Zaheer, Wood Geoffrey, Knight Gary 2021, COVID-19 and Digitalization: The Great Acceleration, *Journal of Business Research*, vol. 136, s. 602–611.
- Arya Dena, Henn Matt 2021, COVID-ized Ethnography: Challenges and Opportunities for Young Environmental Activists and Researchers, *Societies*, vol. 11, nr 58, s. 1–15.
- Bainbridge William Sims (red.) 2010, *Online Worlds: Convergence of the Real and the Virtual*, Springer, London.
- Bakardjieva Maria 2005, *Internet Society: The Internet in Everyday Life*, Sage, London.
- Baym Nancy K. 1995, The Emergence of Community in Computer-Mediated Communication, [w:] Steven Jones (red.), *Cyber Society: Computer-Mediated Communication and Community*, Sage, Thousand Oaks, s. 138–163.
- Baym Nancy K. 2000, *Tune In, Log On: Soaps, Fandom, and Online Community*, Sage, London–New York.
- Beaulieu Anne 2004, Mediating Ethnography: Objectivity and the Making of Ethnographies of the Internet, *Social Epistemology*, vol. 18, nr 2–3, s. 139–163.
- Beneito-Montagut Roser 2011, Ethnography Goes Online: Towards a User-Centered Methodology to Research Interpersonal Communication on the Internet, *Qualitative Research*, vol. 11, nr 6, s. 716–735.
- Blissett Luther 2024, The Hau of the Article and Dividual Authors: Reimagining Authorship in Anthropology, *Social Anthropology/Antropologie Sociale*, vol. 32, nr 2, s. 20–41.
- Boellstorff Tom 2008, *Coming of Age in Second Life: An Anthropologist Explores the Virtually Human*, Princeton University Press, Princeton.
- Boellstorff Tom (red.) 2012, *Ethnography and Virtual Worlds: A Handbook of Method*, Princeton University Press, Princeton.
- Bolsen Toby, Palm Risa, Kingsland Justin T. 2020, Framing the origins of COVID-19, *Science Communication*, vol. 42, nr 5, s. 562–585.
- Boyer Dominic 2013, *The Life Informatic: Newsmaking in the Digital Era*, Cornell University Press, Ithaca.
- Burrell Jenna 2009, The Field Site as a Network: A Strategy for Locating Ethnographic Research, *Field Methods*, vol. 21, nr 2, s. 181–199.

- Castells Manuel 2007, *Communication, Power and Counter-Power in the Network Society*, *International Journal of Communication*, vol. 1, nr 29, s. 238–266.
- Castells Manuel 2013, *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*, John Wiley & Sons, London.
- Cichoński Piotr 2012, *Sieć przyjaciół: serwis społecznościowy oczami etnografa*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Coleman E. Gabriella 2010, *Ethnographic Approaches to Digital Media*, *Annual Review of Anthropology*, vol. 39, s. 487–505.
- Costa Elisabetta 2024, *Digital Communication, Transnational Relationships and the Making of Place Among Highly Skilled Migrants during the Covid-19 Pandemic*, [w:] K. Leursi, S. Ponzaresi (red.), *Doing Digital Migration Studies*, Amsterdam University Press, Amsterdam, s. 181–196.
- Cousineau Luc S., Oakes Harrison, Johnson Corey W. 2019, *Appnography: Modifying Ethnography for App-Based Culture*, [w:] D.C. Parry, C.W. Johnson, S. Fullagar (red.), *Digital Dilemmas: Transforming Gender Identities and Power Relations in Everyday Life*, Springer International Publishing, Cham, s. 95–117.
- Creese Jennifer, Byrne John-Paul, Olson Rebecca, Humphries Niamh 2023, *A Catalyst for Change: Developing a Collaborative Reflexive Ethnographic Approach to Research with Hospital Doctors during the COVID-19 Pandemic*, *Methodological Innovations*, vol. 16, nr 1, s. 3–14. <https://doi.org/10.1177/20597991221137813>.
- Czarnecka Dominika 2022, *Online Workouts and Fitness Instructors' Physical Autonomy in Times of the Covid-19 Pandemic*, *Ethnography*. <https://doi.org/10.1177/14661381221147031>.
- Dekker Rianne, Engbersen Godfried 2014, *How Social Media Transform Migrant Networks and Facilitate Migration*, *Global Networks*, vol. 14, nr 4, s. 401–418.
- Della Porta Donatella, Tarrow Sidney G. 2005, *Transnational Protest and Global Activism*, Rowman & Littlefield, London.
- Długosz Piotr 2021, *Trauma pandemii COVID-19 w polskim społeczeństwie*, CeDeWu, Warszawa.
- Dobson Teresa M., Wilinsky John 2009, *Digital Literacy*, [w:] *The Cambridge Handbook of Literacy*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 286–312.
- Dolińska Anna, Łuczaj Kamil, Kurek-Ochmańska Olga 2022, *Metoda biograficzna w kontekście badań jakościowych realizowanych zdalnie – możliwości, ograniczenia i aspekty etyczne*, *Przegląd Socjologiczny*, vol. 71, nr 1, s. 61–84.
- Eggeling Kristin Anabel 2023, *Embracing the 'Inverted Commas', or How COVID-19 Can Show Us New Directions for Ethnographic 'Fieldwork'*, *Qualitative Research*, vol. 23, nr 5, s. 1342–1358.
- Escobar Arturo 1994, *Welcome to Cyberia: Notes on the Anthropology of Cyberculture*, *Current Anthropology*, vol. 35, s. 211–231.
- Faraj Samer, Renno Wadih, Bhardwaj Anand 2021, *Unto the Breach: What the COVID-19 Pandemic Exposes about Digitalization*, *Information and Organization*, vol. 31, nr 1. <https://doi.org/10.1016/j.infoandorg.2021.100337>.
- Gallinat Anselma 2023, *I Am Anthropologist – But Where Is the Field? On Fieldwork, Intimacy, and Home*, *Ethnography*. <https://doi.org/10.1177/14661381231178866>.
- Gibson Margaret F., Livingstone Bridget, Monroe Hannah, Leo Sarah, Gruson-Wood Julia, Crockford Paula 2024, *Observing Neurodiversity, Observing Methodology: Ethnography in Pandemic Times*, *International Journal of Qualitative Methods*, vol. 23, s. 1–13.
- Gionfriddo Michael R, Dadich Ann 2023, *'The Obstacle Is the Way': Methodological Challenges and Opportunities for Video-Reflexive Ethnography During COVID-19*, *International Journal of Qualitative Methods*, vol. 22, s. 1–6.
- Góralaska Magdalena 2020, *Anthropology from Home: Advice on Digital Ethnography for the Pandemic Times*, *Anthropology in Action*, vol. 27, nr 1, s. 46–52.
- Günel Gökçe, Watanabe Chika 2024, *Patchwork Ethnography*, *American Ethnologist*, vol. 51, nr 1, s. 131–139.

- Gupta Akhil 2014, Authorship, Research Assistants and the Ethnographic Field, *Ethnography*, vol. 15, nr 3, s. 394–400.
- Higgins Rylan, Martin Emily, Vesperi Maria D. 2020, An Anthropology of the COVID-19 Pandemic, *Anthropology Now*, vol. 12, nr 1, s. 2–6.
- Hine Christine 2000, *Virtual Ethnography*, Sage, London.
- Hine Christine 2006, *New Infrastructures for Knowledge Production. Understanding E-Science*, IGI Global, Hershey.
- Hine Christine 2007, Connective Ethnography for the Exploration of E-Science, *Journal of Computer-Mediated Communication*, vol. 12, nr 2, s. 618–634.
- Hine Christine 2015, *Ethnography for the Internet: Embedded, Embodied and Everyday*, Bloomsbury Academic, London–New York.
- Hine Christine 2017, Ethnography and the Internet: Taking Account of Emerging Technological Landscapes, *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*, vol. 10, nr 3, s. 315–329.
- Horst Heather A., Miller Daniel (red.) 2012, *Digital Anthropology*, Berg, London–New York.
- Howlett Marnie 2022, Looking at the ‘Field’ through a Zoom Lens: Methodological Reflections on Conducting Online Research during a Global Pandemic, *Qualitative Research*, s. 1–16.
- Jemielniak Dariusz 2013, *Życie wirtualnych dzikich*, Poltext, Warszawa.
- Johnson Lucy 2022, Adapt and Adjust: Doing UK-Based Ethnographic Fieldwork During the Covid-19 Pandemic, *Medical Anthropology*, vol. 14, nr 8, s. 763–777.
- Juris Jeffrey S. 2008, *Networking Futures: The Movements against Corporate Globalization*, Duke University Press, Durham.
- Käihkö Ilmari 2020, Conflict Chatnography: Instant Messaging Apps, Social Media and Conflict Ethnography in Ukraine, *Ethnography*, vol. 21, nr 1, s. 71–91.
- Kaufmann Katja, Peil Corinna, Bork-Hüffer Tabea 2021, Producing in Situ Data from a Distance With Mobile Instant Messaging Interviews (MIMIs): Examples From the COVID-19 Pandemic, *International Journal of Qualitative Methods*, vol. 20, s. 1–14.
- Kawa Nicholas C. 2022, Who Gets to Be an Author, *Anthropology of Work Review*, vol. 43, s. 2, s. 72–79.
- Kim Jaymelee J., Williams Sierra, Eldridge Erin R., Reinke Amanda J. 2023, Digitally Shaped Ethnographic Relationships during a Global Pandemic and Beyond, *Qualitative Research*, vol. 23, nr 3, s. 809–824.
- Kobakhidze Magda Nutsa, Hui Janisa, Chui Janice, González Alejandra 2021, Research Disruptions, New Opportunities: Re-Imagining Qualitative Interview Study During the COVID-19 Pandemic, *International Journal of Qualitative Methods*, vol. 20, s. 1–10.
- Konken Lauren C., Howlett Marnie 2023, When ‘Home’ Becomes the ‘Field’: Ethical Considerations in Digital and Remote Fieldwork, *Perspectives on Politics*, vol. 21, nr 3, s. 849–862.
- Kozinets Robert V. 2010, *Netnography: Ethnographic Research in the Age of the Internet*, Sage, Thousand Oaks.
- Loughran Tracey, Mahoney Kate, Payling Daisy 2022, Reflections on Remote Interviewing in a Pandemic: Negotiating Participant and Researcher Emotions, *Oral History*, vol. 50, nr 1, s. 37–48.
- Lupton Deborah 2022, Doing Fieldwork in a Pandemic, *SSRN Electronic Journal*. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4228791>.
- Maciejewska-Mroczek Ewa, Radkowska-Walkowicz Magdalena 2024, We’ll Be Able to Hang out When There’s No Coronavirus. On Safe Spaces in Polish Pandemic Playscapes, *Global Studies of Childhood*, vol. 14, nr 1, s. 81–101.
- Madianou Mirca 2014, Smartphones as Polymedia, *Journal of Computer-Mediated Communication*, vol. 19, nr 3, s. 667–680.
- Madianou Mirca, Miller Daniel 2013, *Migration and New Media: Transnational Families and Polymedia*, Routledge, New York.
- Man Chris, Stewart Fiona 2002, *Internet Communication and Qualitative Research*, Sage, London–New York.

- Manderson Lenore, Burke Nancy J., Wahlberg Ayo (red.) 2021, *Viral Loads*, UCL Press, London.
- Marcus George E. 1995, Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography, *Annual Review of Anthropology*, vol. 24, nr 1, s. 95–117.
- Marino Elizabeth, Rivera-Gonzalez Joyce, Benadusi Mara, Dietrich Alexa, Hamza Mo, Jerolleman Alessandra, Koons Adam 2020, COVID-19 and All the Things That Kill Us: Research Ethics in the Time of Pandemic, *Practicing Anthropology*, vol. 42, nr 4, s. 36–40.
- Marzi Sonja 2023, Participatory Video from a Distance: Co-Producing Knowledge during the COVID-19 Pandemic Using Smartphones, *Qualitative Research*, vol. 23, nr 3, s. 509–525.
- Męćfal Sylwia, Bielska Beata, Kalinowska Katarzyna, Surmiak Adrianna 2024, Jakość badań jakościowych podczas pandemii Covid-19 – doświadczenia badaczy i badaczek społeczno-humanistycznych, *Studia Socjologiczne*, vol. 250, nr 3, s. 9–36.
- Miller Daniel 2011, *Tales from Facebook*, Polity Press, Cambridge.
- Miller Daniel, Slater Don 2001, *The Internet: An Ethnographic Approach*, Berg, Oxford.
- Mukherjee Utsa 2022, Live-streaming the Goddess in the times of COVID-19: A Digital Ethnography of Diasporic Durga Puja Festivals in Pandemic Britain, *Religion*, March, s. 1–19.
- Napoli Philip M., Obar Jonathan A. 2014, The Emerging Mobile Internet Underclass: A Critique of Mobile Internet Access, *The Information Society*, vol. 30, nr 5, s. 323–334.
- Narasimhan Haripriya, Chittem Mahati, Purang Pooja 2021, Pandemic Times in a WhatsApp-Ed Nation: Gender Ideologies in India during COVID-19, [w:] L. Manderson, N.J. Burke, A. Wahlberg (red.), *Viral Loads*, UCL Press, London, s. 362–383.
- Nguyen Phuong, Scheyvens Regina, Beban Alice, Gardyne Samantha 2022, From a Distance: The 'New Normal' for Researchers and Research Assistants Engaged in Remote Fieldwork, *International Journal of Qualitative Methods*, vol. 21, s. 1–13.
- Nvé Díaz San Francisco Carolina, 2022, Care During Pandemic Times: Digital Ethnography with Mental Health Professionals in Equatorial Guinea, *Anthropology and Humanism*, vol. 47, nr 2, s. 329–345.
- O'Reilly Tim 2010, What is Web 2.0?, [w:] H.M. Donelan, K.L. Kear, M. Ramage (red.), *Online Communication and Collaboration: A Reader*, Routledge, London–New York.
- Ostaszewska Aneta, Pietrusińska Marta 2023, Wywiad online jako nowa rzeczywistość badawcza w kontekście badań nad feminizacją pandemii, *Studia Socjologiczne*, t. 250, nr 3, s. 37–58.
- Papacharissi Zizi 2002, The Virtual Sphere. The Internet as a Public Sphere, *New Media & Society*, vol. 4, nr 1, s. 9–27.
- Paupini Cristina, Teigen Helene Fiane, Habib Laurence 2022, A Change of Space: Implications of Digital Fieldwork in Connected Homes during the COVID-19 Pandemic, *Digital Creativity*, vol. 2022, s. 1–15.
- Pink Sarah, Sinanan Jolynna, Hjorth Larissa, Horst Heather 2016, Tactile Digital Ethnography: Researching Mobile Media through the Hand, *Mobile Media & Communication*, vol. 4, nr 2, s. 237–251.
- Podjed Dan 2021, Renewal of Ethnography in the Time of the COVID-19 Crisis, *Sociologijai Prostor*, vol. 59, nr 219, s. 267–284.
- Poe Marshall T. 2011, *A History of Communications. Media and Society from the Evolution of Speech to the Internet*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Pols Jeanette 2012, *Care at a Distance: On the Closeness of Technology*, Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Postill John, Pink Sarah 2012, Social Media Ethnography: The Digital Researcher in a Messy Web, *Media International Australia*, vol. 145, nr 1, s. 123–134.
- Przybylski Liz 2021, *Hybrid Ethnography: Online, Offline, and In Between*, Sage, London.
- Rheingold Howard 1993, *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*, MIT Press, Reading.

- Sanjek Roger 1993, Anthropology's Hidden Colonialism: Assistants and Their Ethnographers, *Anthropology Today*, vol. 9, nr 2, s. 13–18.
- Schulte-Römer Nona, Gesing Friederike 2023, Online, Offline, Hybrid: Methodological Reflection on Event Ethnography in (Post-)Pandemic Times, *Qualitative Research*, vol. 23, nr 6, s. 1620–1646.
- Serekoane Motsaathebe, Marais Lochner, Pienaar Michael, Sharp Carla, Cloete Jan, Blomerus Liezel 2021, Fieldworker Reflections on Using Telephone Voice Calls to Conduct Fieldwork amidst the Covid-19 Pandemic, *Anthropology Southern Africa*, vol. 44, nr 4, s. 161–174.
- Seta Gabriele de 2018, Biaoqing: The Circulation of Emoticons, Emoji, Stickers, and Custom Images on Chinese Digital Media Platforms, *First Monday*, vol. 2018, September, DOI: 10.5210/fm.v23i9.9391.
- Shields Rob 1996, *Cultures of the Internet: Virtual Spaces, Real Histories, Living Bodies*, Sage, Londyn.
- Sideri Eleni, Kapetanaki Elina 2022, From Participant Observation to the Observation of Social Distancing: Teaching Ethnography, Blogging and University Education during the Pandemic, *Teaching Anthropology*, vol. 11, nr 2, s. 86–96.
- Smith Anthony D. 1990, Towards a Global Culture?, *Theory, Culture & Society*, vol. 7, nr 2–3, s. 171–191.
- Sunderland Patricia L. 1999, Fieldwork and the Phone, *Anthropological Quarterly*, vol. 72, nr 3, s. 105–117.
- Surmiak Adrianna, Bielska Beata, Kalinowska Katarzyna 2022, Social Researchers' Approaches to Research Ethics During the COVID-19 Pandemic: An Exploratory Study, *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics*, vol. 17, nr 1–2, s. 213–222.
- Svašek Maruška 2023, Ethnography as Creative Improvisation: Exploring Methods in (Post) Pandemic Times, *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, vol. 13, nr 1, s. 101–127.
- Thomsen Steven, Straubhaar Joseph, Bolyard Drew 1998, Ethnomethodology and the Study of Online Communities: Exploring the Cyber Streets, *Information Research*, vol. 4, nr 1, s. 1–18.
- Turkle Sherry 1984, *The Second Self: Computers and the Human Spirit*, MIT Press, Cambridge, MA.
- Walsh Julie, Khan Asma, Ferazzoli Maria Teresa 2022, Portholes of Ethnography: The Methodological Learning from 'Being There' at a Distance, *Sociology*, vol. 2022, November, s. 1–10.
- Watson Ash, Lupton Deborah 2022, Remote Fieldwork in Homes During the COVID-19 Pandemic: Video-Call Ethnography and Map Drawing Methods, *International Journal of Qualitative Methods*, vol. 21, April, s. 1–12.
- Wierciński Hubert 2020, O zastosowaniu elementów etnografii przedtekstowej w badaniu instytucji opieki medycznej, *Etnografia Polska*, t. 64, s. 85–106.
- Zani Beatrice 2021, Shall We Chat? Switching between Online and Offline Ethnography, *Bulletin of Sociological Methodology/Bulletin de Méthodologie Sociologique*, vol. 152, nr 1, s. 52–75.
- Żadkowska Magdalena, Dowgiałło Bogna, Gajewska Magdalena, Herzberg-Kurasz Magdalena, Kostecka Marianna 2022, The Sociological Confessional: A Reflexive Process in the Transformation From Face-To-Face to Online Interview, *International Journal of Qualitative Methods*, vol. 21, s. 1–12.

Źródła internetowe

- IEiAK UW 2020, Stanowisko Komisji do spraw Etyki Badań Naukowych, <https://www.etnologia.uw.edu.pl/aktualnosci/stanowisko-komisji-ds-etyki-badan-naukowych-ieiak-uw-w-sprawie-badan-etnograficznych> (dostęp: 14.07.2024).

UCL 2020, Guidance for Research and Ethical Approval in Light of the COVID-19 Pandemic, https://www.ucl.ac.uk/research/integrity/sites/research_integrity/files/covid-19_-_ethics_guidance_for_researchers_27_march_2020.pdf (dostęp: 14.07.2024).

Informacja o finansowaniu

Praca nad tym artykułem została sfinansowana przez grant Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego nr 0252/DIA/2016/45 oraz grant Narodowego Centrum Nauki nr 2019/35/O/HS3/02250.

MAGDALENA GÓRALSKA

THE DIGITAL TURN? ETHNOGRAPHIC FIELDWORK AFTER THE PANDEMIC

Key words: pandemic, digital ethnography, digital turn, covid-19, remote fieldwork

This article explores the consequences of the digitalization of ethnographic studies during the COVID-19 pandemic, questioning whether qualitative social sciences experienced a quiet “digital turn” due to researchers’ growing interest in remote and digital research methods, as well as the generally increased use of digital media during that time. To address this question, the author provides an overview of how ethnographies were adapted to the pandemic’s “new normal,” with parts or all of the fieldwork moving online or shifting to remote interviewing. Next, to discuss what it means to conduct digital ethnography and what digitalized fieldwork entails, the author reviews the development of digital qualitative research methods, introducing an original differentiation into ethnographies of the Internet (1), on the Internet (2), and through the Internet (3). Building on this, the author concludes that a digital turn in ethnography did indeed take place during the pandemic, bringing digital methods to the forefront of the ethnographic toolkit and pushing the digital into the mainstream of anthropological interest.

Dane kontaktowe Autorki:
mgr Magdalena Góralaska
Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UW
ul. Żurawia 4, 00-503 Warszawa
Email: m.h.goralska@uw.edu.pl
ORCID: 0000-0001-9491-6682